

DE LA CIÈNCIA RADICAL A LA CIÈNCIA CRÍTICA: UNA APROXIMACIÓ DES DE LA GEOGRAFIA HUMANA DE DAVID HARVEY

Ismael Vallès i Sanchis

Universitat de València

Amb aquest escrit pretenc aproximar-me a l'evolució d'una part important de les ciències socials i específicament de la geografia humana entre els anys 60 del segle XX i l'actualitat. És tracta de la ciència social compromesa amb els problemes que estudia, que pren partit i que pretèn influir i fins i tot canviar la realitat en benefici dels oprimits.

L'obra del geògraf britànic David Harvey, ben conegut internacionalment¹ i àmpliament traduït al castellà, ens aprofita de fil conductor en l'evolució dels plantejaments científics en relació als conflictes socials en el món occidental i a escala global².

0. CIÈNCIA RADICAL I CIÈNCIA CRÍTICA

Les ciències socials de la segona meitat del segle XX van reflectir puntualment les crisis socials i polítiques de la societat europea i nordamericana sacsejades pels intents revolucionaris d'estudiants i treballadors al vell continent i pels estudiants i el moviment de la *new left* als EE.UU.

L'oposició a les propostes d'una societat del benestar basada en l'explotació del tercer món i en un control imperialista bèl·lic de part del planeta –com representava la guerra del Vietnam i altres conflictes menors– va quallar en uns movi-

¹ Un llibre publicat fa poc sobre aquest geògraf és el de Castree, N. & Gregory, D. (Eds.) (2006): *David Harvey: A Critical Reader*, Blackwell, Oxford. Enllaços útils per a aproximar-se a D. Harvey [Consultes: 16.6.08]

http://www.geog.ubc.ca/~tbarnes/pdf/CHAPTER_Between_deduction_and_dialectics.pdf

<http://urban.ssc.upenn.edu/events/lecture/2006lecture.html>

http://uc.princeton.edu/main/index.php?option=com_content&task=view&id=1462

<http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-8330.2004.00418.x>

² Sobre l'escala global en geografia humana es pot veure el meu article: "L'escala global en la geografia humana", *Saitabi*, 51-52, pp. 455-460, València 2001-2002.

ments rupturistes respecte del sistema (l'econòmic i el polític) que tornaven a posar en voga la idea de canvi revolucionari del conjunt del sistema. La crisi, per bé que afectà fonamentalment els països del bloc occidental, també va somoure el bloc comunista, especialment l'antiga Txecoslovàquia.

Les ciències socials, compresa la geografia humana, van participar d'anàlisis rupturistes del sistema i de propostes revolucionàries. Això en la geografia arrelà de manera important en l'àmbit anglosaxó i donà lloc al moviment de la geografia radical³.

A desgrat de l'onada de conflictes socials contestataris, els sistemes polítics capitalista i comunista van neutralitzar la crisi i van romandre bàsicament sense canvis. A França a un Charles de Gaulle exhaurit i en retirada succeí un altre polític del mateix signe, Pompidou, i als EE.UU. les successives presidències van deixar les coses igual, una vegada acceptada la humiliació de la retirada del Vietnam com a conseqüència de la derrota soferta a mans del Vietcong. Una volta més s'acomplia la coneguda dita del *Gattopardo*: "Cal que tot canvie perquè tot romanga igual".

L'embranchida revolucionària de les ciències socials es batia també en retirada. La Revolució no s'albirava en l'horitzó i calia revisar els plantejaments. Aquesta revisió donà lloc a la ciència crítica.

A les lectures conservadores que constatem, per exemple, en les interpretacions de Raymond Aron⁴ i Karl Popper⁵, els plantejaments dels intel·lectuals d'esquerra es van situar en el que Jürgen Habermas denominà *ciència crítica*. D'acord amb aquesta manera d'entendre la ciència, les coses es poden canviar a través del compromís polític dels científics i de la participació ciutadana.

També la geografia humana, al costat de les altres ciències socials, participà d'aquesta acceptació realista de les dificultats de canviar el sistema econòmic i polític per la via revolucionària. El reformisme social i les denominades terceres vies intentaven reprendre el discurs de la denúncia de les injustícies del sistema i de la necessitat de la seua reforma. L'esfondrament del bloc comunista, amb la desaparició de la Unió Soviètica i la reconversió al capitalisme de les economies de l'antic bloc comunista, compresos la República popular de la Xina, Vietnam i Cuba, era un fet que reforçava la denominada ciència crítica front la ciència radical, la reforma front la revolució. Aquest canvi crític no representa però ni deixar de denunciar les injustícies del sistema, que fins i tot han augmentat, ni deixar de creure en les possibilitats de reformar la societat. La geografia humana participa també dels plantejaments que van en aquesta mateixa línia.

³ Com a punt de partida de la bibliografia sobre el tema hom pot començar per *Geografia Radical Anglosajona* en *Documents d'Anàlisi Metodològica en Geografia*, núm. 1, Barcelona, UAB, 1977.

⁴ Aron, R. (1965): *Essai sur les libertés*, Paris, Calmann-Lévy. Hi ha traducció castellana de Ricardo Ciudad Andreu: *Ensayo sobre las libertades*, Madrid, Alianza, 1966.

⁵ Popper, K. (1961): *The Poverty of Historicism*, traducció castellana de Pedro Schwartz: *La miseria del historicismo*, Madrid, Alianza, 2002.

Pancarta de la Universitat de València convocant a una manifestació contra la guerra de l'Irak el 15 de febrer de 2003.

El geògraf Tim Unwin, parafraçant a J. Habermas, aplica el plantejament del filòsof a la geografia:

(...) Només la ciència crítica pot canviar la formació social de la que forma part. La teoria crítica retorna la responsabilitat del canvi a aquells que mamprenen la investigació. Ells poden elegir entre treballar per als pobres, els oprimits i els explotats del món o seguir recolzant a aquells de l'existència dels quals depèn la pobresa i l'opressió⁶.

David Harvey ha participat en EE.UU. del moviment anti guerra d'Irak⁷. La ciència crítica denuncia en aquests exemples la injustícia de la intervenció bèl·lica, clarament lligada a l'imperialisme.

⁶ Unwin, T. (1992): *The Place of Geography*, traducció castellana de J. García Bonafé: *El lugar de la geografía*, Madrid, Cátedra, pp. 253-254. (La traducció catalana d'aquesta cita és meua.)

⁷ <http://globetrotter.berkeley.edu/people4/Harvey/harvey-con0.html> [Consulta: 16.6.08].

1. DAVID HARVEY GEÒGRAF RADICAL

La vasta producció en geografia humana del britànic David Harvey ens pot servir de fil conductor dels canvis entre geografia radical i geografia crítica, si bé la sòlida trajectòria d'aquest geògraf en la denúncia de les injustícies del sistema capitalista i la seua persistent i profitosa anàlisi dels *Limits del Capital* de K. Marx, que explicà durant dècades a la Universitat dels EE.UU.⁸, potser suavitzca la diferència de plantejaments entre la seua producció dels anys 70 com a geògraf radical i la de la primera dècada del segle XXI com a geògraf crític.

Dins la geografia radical es distingeixen diversos corrents: *el teòric* –molt basat en la interpretació dels textos marxistes, clarament situat dins del món acadèmic– i un corrent aplicat que entén el marxisme com a eina revolucionària d'ús pràctic i que propugna una geografia compromesa amb la *solució activa* dels problemes concrets. Les “Expedicions geogràfiques”⁹ tal i com les practicava el geògraf W. Bunge són un exemple d'aquest corrent. Aquesta manera de fer geografia, és, de fet, una geografia teòrico-pràctica d'actuació en els barris.

El conjunt de la geografia radical de Harvey se situa, en canvi, en l'àmbit teòric i acadèmic. Reconeixem l'inici d'aquest corrent en l'article publicat el 1972, i en el llibre *Social Justice and the City*¹⁰ publicat el 1973.

En l'article abans mencionat, explica la seua evolució entre el quantitativisme i la geografia radical de manera molt clara:

*Hi havia una clara disparitat entre la sofisticada estructura teòrica i metodològica utilitzada per la geografia quantitativa i la seua capacitat de dir quelcom realment significatiu sobre els esdeveniments socials*¹¹.

Moltes de les seues produccions, incloses les publicades en la primera dècada del segle en què ens trobem, incideixen de manera persistent en l'anàlisi de denúncia del sistema que havia encetat en la dècada dels anys 70 del segle passat.

No s'aprecien canvis significatius entre les publicacions radicals inicials i algunes obres publicades en el segle actual, en les quals predomina de manera clara

⁸ Cf. Castree, N. et al. (2004): “Symposium David Harvey's The Limits to Capital: Two Decades On”, *Antipode*. <http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-8330.2004.00418.x> [consulta: 20.5.08].

⁹ Cf. Mattson, K. (1978): “Una introducció a la geografia radical”, *Geocrítica*, núm. 13, pp. 5-25.

¹⁰ Hi ha traducció castellana de Marina González Arenas: *Urbanismo y desigualdad social*, Madrid, Siglo XXI, 1977.

¹¹ Harvey, D. (1972): “Teoría revolucionaria y contrarrevolucionaria en geografía y el problema de la formación del ghetto”, *Geocrítica*, 4. Original publicat en anglès en *Antipode*, traducció castellana de J. P. Teixidó, 1976, p. 14. (La traducció catalana de la cita és meua.)

la constatació de denúncia. Es tracta d'*Espacios del capital, El nuevo imperialismo* i *Breve historia del neoliberalismo*¹².

2. DAVID HARVEY GEÒGRAF CRÍTIC

No obstant la línia persistent de denúncia, àmpliament fonamentada en l'anàlisi marxista, observem en el llibre sobre el postmodernisme i en *Espais d'esperança* un enriquiment clar de plantejaments que explica el seu contacte amb les aportacions del postmodernisme i amb la constatació dels canvis socials de l'Europa potscomunista. Són intents de posar al dia les seues observacions anteriors, sense perdre de vista la persistent injustícia i depredació del sistema econòmic i polític imperant.

La geografia crítica és el tercer escaló evolutiu de la geografia harveydiana. El primer fou el contacte amb el quantitativisme i el rigor científic; el segon fou la presa de consciència social i la validesa de l'anàlisi marxiana; el tercer és l'apreciació d'altres realitats socials diferents de l'esquema estricte de la lluita de classes. Aquesta evolució en tres escalons: quantitatiu, radical i crític, es fa sense renunciar a la part de veritat metodològica que cada escaló comporta. El primer pas cercava l'objectivitat científica; el segon pas posava l'èmfasi en l'estudi social i els seus mecanismes de lluita i conflicte; el tercer pas introduïa la complexitat social i la pluralitat d'actuacions en la societat dels nostres dies.

En efecte, en la seua producció a partir de 1990, introdueix algunes variacions, d'acord amb l'evolució de la societat. Segurament el canvi entre geografia radical i geografia crítica no representa ben bé un canvi de paradigma, però sí que podem reconèixer una major complexitat en les seues apreciacions de la societat de finals del segle XX, posterior a la caiguda del mur de Berlín.

Podríem dir que reinterpreta els conflictes socials constatant els problemes i suggerint eixides en una línia evolucionada a partir de la geografia radical dels anys 70 però diferent d'aquella com diferent és la societat del canvi de segle que ara vivim en relació a l'Europa del segle XIX.

Entre les obres de Harvey d'aquesta orientació es troba el llibre sobre la societat postmodernista, en el qual explica *La condició de la postmodernitat*¹³ i l'article de 1992¹⁴ sobre justícia social, postmodernisme i ciutat.

¹² Harvey, D. (2001): *Espacios del Capital. Hacia una geografía crítica*, Madrid, Akal, 2007.

——— (2003): *El nuevo imperialismo*, Madrid, Akal, 2004.

——— (2005): *Breve historia del neoliberalismo*, Madrid, Akal, 2007.

Figura entre parèntesi l'any de la publicació de l'original en anglès i, al final, l'any de la publicació en castellà.

¹³ Harvey, D. (1990): *The Condition of Postmodernity, An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford, Blackwell. Hi ha traducció castellana de Martha Eguía: *La condición de la posmodernidad. Investigación sobre los orígenes del cambio cultural*, Amorrortu Ed. Buenos Aires, 1998.

¹⁴ Harvey, D. (1992): "Social Justice, Postmodernism and the City", *International Journal of Urban and Regional Research* 16, pp. 588-601.

——— (1996): "Globalization in question", *Rethinking Marxism*, 8, pp. 1-17.

El llibre sobre la situació de la societat en l'etapa postmoderna, publicat amb posterioritat a la caiguda del comunisme europeu, ens dona les claus de la societat actual. Una situació nova i diferent del món de la postguerra europea però que manté encara les característiques d'injustícia social pròpies del sistema.

En el prefaci del llibre Harvey ens diu en quina mesura ens trobem davant d'un canvi de societat:

Des de 1972 aproximadament, s'ha produït una "metamorfosi en les pràctiques culturals i econòmico-polítiques". Aquesta metamorfosi està lligada al sorgiment de "noves formes dominants d'experimentar l'espai i el temps".

Fins ací la datació i la constatació del canvi, però immediatament afegeix els límits d'aqueix canvi:

Aquests canvis, però, confrontats amb les regles elementals de l'acumulació capitalista, apareixen més com a desplaçaments en l'apariència superficial que com a signes del sorgiment d'una societat íntegrament postcapitalista o postindustrial¹⁵

Són per tant variacions en les pautes culturals i econòmiques però no arriben a canvis substancials del sistema. Tot i això, no se li escapen els canvis que el postmodernisme comporta:

Comence amb el que sembla el fet més sorprenent del postmodernisme: la total acceptació d'allò efímer, de la fragmentació de la discontinuitat i d'allò caòtic (...) sense tractar de transcendir-lo ni de contrarrestar-lo ni tan sols de definir els elements "eterns i immutables" que poden contenir¹⁶

La Nova Esquerra, a més a més, segons Harvey, assumeix els canvis importants que el postmodernisme comporta:

La Nova Esquerra se centrava en una lluita per alliberar-se de la doble opressió de la vella política d'esquerres (en particular aquella que representaven els partits comunistes tradicionals i el marxisme "ortodoxe") i de les forces repressives del capital de les corporacions i les institucions burocratitzades (l'Estat, les universitats, els sindicats, etc.) (...) i recolzà el gir devers l'estètica postmodernista¹⁷

Entendre els canvis d'orientació no vol dir renunciar a la base que la geografia radical havia acceptat es a dir, la Il·lustració i el marxisme:

¹⁵ Harvey, D. (1990): *La condició de la posmodernidad. Investigación sobre los orígenes del cambio cultural*. Amorrortu Ed. Buenos Aires, 1998, p. 9. (Traducció catalana i subratllat, meus.)

¹⁶ *Ibidem* p. 61.

¹⁷ *Ibidem*, p. 386.

Una renovació del materialisme històrico-geogràfic pot promoure l'adhesió a una nova versió del projecte de la Il·lustració

El canvi i l'adaptació en definitiva són elements bàsics d'aquell projecte:

Des del punt de vista dels moderns, tota edat assoleix "la plenitud del seu temps, no a través del ser ans a través del devenir" (i continua el geògraf crític) No podria estar més d'acord¹⁸

Harvey continua la mateixa línia argumental de denúncia del funcionament del sistema econòmic-polític del capitalisme triomfant en el seu llibre del 2000 en el qual ens parla d'*Espais d'Esperança*¹⁹ assumint la seua pròpia síntesi entre la diversitat i la diferència que el postmodernisme havia assenyalat amb la denúncia del sistema econòmic-polític i l'apertura a les possibilitats de canvi social que una *ciència crítica* comporta.

En aquesta obra el geògraf no deixa de manejar textos marxistes al costat de textos actuals per a constatar de manera objectiva els *desenvolupaments geogràfics desiguals* i per tant la persistència de les desigualtats socials, però inclou també la reflexió sobre l'espècie humana en la terra i sobre les utopies o les possibilitats socials d'actuació incloent fins i tot una narració de ciència ficció que ve a ser com una paràbola capaç de senyalar, com ho va fer Huxley en *Un món feliç*, els perills de l'unilateralisme desbocat.

Ha assumit els moviments anteriors dels quals va participar –nova geografia i geografia radical– i presenta una reflexió que vol convèncer i que pot ajudar a resoldre els problemes.

A través de l'estudi del llibre *Espacios de Esperanza*, comprovem les característiques d'aquest corrent crític, capaç d'incloure temàtiques noves al costat de les tradicionals:

– L'anàlisi de les diferències de la societat humana a totes les escales, començant per l'economia (els especuladors, els corrents de desindustrialització, els canvis metropolitans...).

– La formació d'estils de vida i comunitats de valors diferenciats (auge del feminisme, cultura homosexual, assentaments religiosos, comunes ecològiques...).

– La importància dels canvis ecològics, sovint deguts a l'acció antròpica.

Totes aquestes diferències semblen un procés d'*anarquia global*, però es deuen al funcionament de forces sistèmiques de producció de desenvolupaments geogràfics desiguals, és a dir, al funcionament del sistema econòmic i polític. A més a més, en opinió de Harvey, la ciència pot continuar donant llum a la societat, *la ciència pot aclarir i explicar les coses* (pp. 98-99). No està d'acord en la desconfiança de les possibilitats de comprensió i de transformació de la societat que la ciència pot realitzar pròpia dels postmoderns.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 392-393

¹⁹ Harvey, D. (2000), *Espacios de Esperanza*, Madrid, Akal, 2003.

L'anàlisi de Harvey es fa més complexa i diversa que el que la lluita de classes present als textos de Marx suposa. Tot i que el geògraf britànic no deixa de reconèixer la injustícia del sistema amb la mateixa precisió pròpia de l'autor del manifest comunista i denuncia amb fermesa persistent els seus excessos; inclou d'altres mecanismes i observacions que mostren que se n'ha assabentat dels canvis socials que els postmodernistes mostren, sense caure, però, en el seu escepticisme sobre el discurs científic.

A les pàgines finals del text que analitzem, assumeix el dret a la diferència i la conveniència de fer-lo compatible amb la universalitat de drets que les Nacions Unides ha proclamat en diverses ocasions. Introdueix una cita de Marx que parla de "*lleis senzilles de la moral i la justícia que haurien de governar els humans i la interrelació de les nacions*". És a dir, no renuncia a utilitzar el marxisme com a referència de concòrdia o com a instrument d'anàlisi de les injustícies, però sembla que haja deixat de banda la confrontació violenta com a sistema de buscar solucions que implica el marxisme i parla de drets humans i de diferències locals, reconeixent fins i tot aportacions de la burgesia:

La burgesia ha creat tal dinàmica de contradiccions sobre l'escena mundial, que ha obert inesperadament diverses sendes cap a una política progressista i universalitzadora a escala planetària

Reclama Harvey "*el dret de tota persona a ser tractada amb dignitat i respecte com a membre de ple dret de la nostra espècie*".

En certa manera podem distingir entre l'explicació que fa Harvey de la desigualtat i les injustícies socials, en la qual aplica el mètode i l'anàlisi marxistes, i les seues apreciacions sobre la realitat en les quals presta atenció a la diversitat o a les aportacions progressistes que apareixen en el seu llibre sobre la postmodernitat i sobre Espais d'esperança. En aquestes dues obres es pot apreciar un tipus de plantejament no estrictament basat en la lluita de classes.

Una altra trajectòria científica en la qual advertim el pas entre ciència radical i ciència crítica, és hispànica. Situada en el camp de la sociologia, però amb fàcils punts de contacte amb la geografia humana, l'obra de Manuel Castells, ens permet reconèixer perfectament la inflexió de plantejaments que hem establert entre ciència radical i ciència crítica. Dues obres emblemàtiques i significatives marquen els dos corrents científics radical i crític: *La question urbaine*, publicada en francès el 1972²⁰ i *L'era de la informació. Economia, societat i cultura*, publicada originalment en anglès a Berkeley (1996-1998) i traduïda a una munió d'idiomes, el català²¹ i el castellà entre ells.

²⁰ Hi ha traducció castellana d'Irene C. Oliván: *La cuestión urbana*, Madrid, Ed. Siglo XXI, 1974.

²¹ Castells, M. (1996-98): *L'era de la informació: Economia, societat i cultura* (3 vols.), Barcelona, UOC, 2003.

L'extensa i interessantíssima obra de Catells, mereix, però, un altre estudi específic que aquestes pàgines, que volen ser una aproximació breu –ni concloent ni exhaustiva– no resolen.

CONCLUSIÓ PROVISIONAL

La geografia humana i les ciències socials de la segona meitat del segle XX i del moment present situades en una orientació crítica amb el sistema econòmic-polític, han marcat una inflexió en els seus plantejaments entre una orientació partidària de solucions revolucionàries directament emparentades amb el marxisme-leninisme que coneixem com a *ciència radical* i una orientació més diversa en les solucions socials propugnades per al món actual que es coneix com a *ciència crítica*.

Els canvis entre aquestes dues orientacions emparentades, probablement no són tan àmplies com per a parlar de canvi de paradigma en el sentit desenvolupat per T. Kuhn. La ciència crítica actual més aviat sembla una modificació enriquida de la ciència radical: continua aplicant una anàlisi capaç de descobrir les injustícies socials del sistema i els mecanismes de domini, però ha enriquit més els seus esquemes interpretatius de la realitat, més enllà de les confrontacions de les classes socials. És conscient de la pluralitat major que la societat humana d'ara representa en relació a la del segle XIX. Mostra els desgavells i les injustícies presents en el sistema capitalista però també denuncia els errors del sistema comunista durant la seua existència. És conscient del que representa la caiguda del bloc comunista en la societat contemporània i de la reculada electoral dels partits polítics d'esquerra a nivell internacional. Pren consciència del fort augment dels problemes del medi ambient, cada vegada més evidents, i no renuncia ni als plantejaments de la il·lustració ni als plantejaments del marxisme com a instrument d'anàlisi del sistema. Creu en la ciència com a instrument social i en la democràcia com a sistema polític.

Aquestes dues orientacions emparentades, la radical i la crítica, marcades pels científics socials que he mencionat, molt especialment en l'aportació de David Harvey, marquen ben bé una línia argumental perfectament plausible, del tot útil i clarament adaptada als problemes i als intents de facilitar solucions per a la societat contemporània i per a una natura, creixentment devastada, que la societat humana ocupa i maltracta. Ambdós conjunts, humà i natural, continuen presentant problemes d'injustícia flagrant i d'urgències inajornables que la ciència crítica pot ajudar a resoldre.

